

med utlandet, Svenska Kommunaltekniska Föreningen, docent Ernst Söderlund, Södermanlands hembygdsförbund, Nyköping, Tekniska högskolan, Tekniska museet, Kungl. Telegrafverket, amanuens C. H. Tillhagen, direktör Arvid Wahlin, bankkamrer Folke Wancke, Varbergs museum, Varberg, fru Hedvig Wessler, riddarhussekreterare Aug. Wrede, revisor Einar Wibom, direktör Stellan Winther, Lund, herr Otto Hj. Wirgin, Värmlands museum, Karlstad, kassör Alfred Zetterqvist, skriftställare Hasse Zetterström, A.-B. J. O. Öberg & Son, Eskilstuna, Örebro läns museum, Örebro, Östergötlands Fornminnes- och Museiförening, Linköping.
Stockholm den 7 maj 1946.

För Museinämnden:

Oscar Larsson

/ *G. Selling*

Bilaga

EN STOCKHOLMSSKILDRARE.

Av *Alf Nordström*.

Den till »urstockholmare» utnämnde, Hazelius- och S:t Eriksmedaljerade samt genom press, radio och föredrag kände Per Ludvig Lindgren har under 1945 för stadsmuseet meddelat ytterligare material ur sitt rika förråd av stockholmiana. Författaren, som nedskrivit hans minnen från 1870-talets Stockholm, har här beretts tillfälle framlägga några marginalanteckningar till uppteckningsarbetet.

Till en början Lindgrens biografi, delvis återgiven med hans egna ord.

Per Ludvig Lindgren föddes den 23 okt. 1863 som nummer tre i raden av fem syskon. Fadern, vars föräldrar var nybyggare (modern lapska), var hattmakaren och borgaren Johan Lindgren, född 1812 i Nederkalix. Han kom 1827 till Stockholm, där han lärde ut hos hattmakare Nyberg på Beridarebangatan. Modern, Mathilda Östergren, var stockholmska och dotter till pumpmakaråldermannen John Östergren. Föräldrarna bodde 1863 i en trerumsvåning på Björngårdsgatan men flyttade redan följande år till Götgatan 27, där L. tillbragte pojåkåren och som springpojke åt fadern fick grunden lagd till sin utomordentliga kännedom om Katarinakvarteren. Lindgrens detaljrika skildringar av hemmet ger bilden av ett gott borgar- och hantverkarhem, där skråtiden dröjde sig kvar ännu på 1870-talet. Sin skolgång började han 1869 i »Krubban» vid Katarina kyrka, och två år därefter var han mogen för den namnkunniga »Malongen», folkskolan vid Nytorget. 1875 sattes han i Katarina elementarskola, men stannade där bara ett år. Lindgren hade gott läshuvud; särskilt matematiken låg bra till för honom, men, för att låta föremålet själv berätta, »så trivdes ja inte me å läsa, ja ville ut å arbeta. Ja börja vi Kåbergs tapetfabrik på Bondegatan, va 13 år bara å fick 4 kronor i vickan å höllt på från sex på morron te sex på kvällen. Ja va färgblandare å såg ut som en zebra å tiger ihop på kläderna. Ja va där inte fullt ett

En bolagskrog.

Teckning av Edv. Forsström. Ur C. Lundin, Nya Stockholm, 1890.

år, elva månader, sen börja ja vi Barnängens bomullsspinneri, fick 5:— i vickan, hos Blumenthal, barnplågarn. Där va ja bobinare. Men de va inte länge, jag gick till sjöss sen på sommaren, va kock. De va en skonare som hette Ida, kapten Bjurström, han va släkt me pappa. Vi lasta björkve, en gång i Holmsund å två gånger i Nordmaling och lossa vi Kungliga slottet. En resa tog vi opp salt, å fläsk en resa. Men de va bara på sommaren, den lag opp sen på hösten.»

Efter dessa första lärospån på sjön återvände Lindgren till landbacken och arbetade som springpojke, först hos kryddkramhandlare Bastman i Götgatan 28, och, efter konfirmationen våren 1879, hos fläskpackarna nere i Gamla stan, »där fick ja en krona om dan å så fick ja me hem fläsk till farsan å morsan». I september s. å. gick han till sjöss igen, denna gång på djupare köl — norska barken Perlen av Arendal — med järnlast till Philadelphia. Resan tog emellertid ett brått slut. Vid Doggers bankar sprang skutan läck, och besättningen fick pumpa henne hem till Arendal med 24 tum vatten i skrovet. Någon mer fart att tänka på det året var det inte, besättningen mönstrade av och fick fri hemresa. Vintern tillbragte sextonåringen hos föräldrarna och förtjänade sitt uppehälle med diverse småarbeten — »ett slag va ja springgrabb hos Looström på Norrebro å bar böcker för 5:— i vickan». Frampå västkanten tog sig Lindgren ner till Köpenhamn, åkte som passagerare för åtta kronor på däckplats med en transitbåt och tog hyra där. Båten var en bark, Voje, fördes av kapten Gunnersen och ägdes också den av Arendalsredaren

Olaus Olsen. Voje gick först med last av flintsten ned till Rouen, rundade Gibraltar och tog sig in i Medelhavet, lastade apelsiner i Messina för frakt till London, vände åter till medelhavshamnarna och seglade på dessa till våren 1883, då hon med spanska kol kom hem till Arendal, där besättningen mönstrade av.

Sjömanslivet fick nu för Lindgrens del vänta några år. Han tog sig åter tillbaka till Stockholm och började med det arbete, som han senare huvudsakligen skulle ägna sig åt — stuveriarbetarens. Till en början arbetade han hos småstuvare, som mest åtog sig segelskutor. »Där fick man lära sej yrket, di visste hur man skulle lägga en bit.» Hans första båt var Isabella av Trieste med de kattätande italienarna (en historia som Lindgren gärna kommer tillbaka till). Antingen den stockholmska dieten passade eller ej, i varje fall försvann kattorna i allt större mängd för gummorna vid Glasbruksgatan. När dessa småningom lyckades lista ut vart deras älsklingar tagit vägen, mötte de mangrant upp vid Isabella och utlöste sin vrede och sorg över styrman, som med de mest älskvärda sydländska leenden nickade god min — si, si signora — oförmögen att fatta talets detaljer men väl underkunnig om meningen. Hamnarbetarna hade hjärtligt roligt åt uppträdet men tackade nej när de sedan blev bjudna på middag ombord — »fast vinet, som di bjöd på, de tog vi förstås». När isen kom och seglationen låg nere fick han liksom yrkeskamraterna söka sig annan utkomst, det blev sillpackning hos Janses i Stadsgården, issågning på Hammarby sjö etc. En tid utnyttjade han sin färdighet på piano och spelade med i ett kapell på kafeet i hörnet av Malmskillnads- och Oxtorgsgatorna. Dessa år fick Lindgren också fullgöra sin värnplikt och tjänade Göta garde under den efter nutida förhållanden blygsamma tiden av 32 dagar.

Sommaren 1885 tog Lindgren hyra på fyrmastade Hafve av Arendal och »gick på värmen» i två år. Första resan gällde Buenos Aires, dit man seglade med trälast från Finland, sedan följde strandhugg på andra platser i Sydamerika, tills Hafve vände norrut igen med guanolast. I Köpenhamn mönstrade Lindgren av i akt och mening att ta sig hem till Stockholm men träffade en kamrat och befann sig efter en glad tid i den danska huvudstaden åter till sjöss, denna gång på barken Ragnar, destinerad till England och därefter till italienska hamnar. 1889 mönstrade han emellertid av för gott och återvände till hemstaden. »Mitt sjömansskap va gjort», som Lindgren säger, och liksom för att befästa att han nått lugnare förhållanden, »så skaffa ja mej fästmö på hösten å så gifte vi oss 90». I äktenskapet med Anna Adolfina Andersson hade han sex barn, varav fyra söner ännu är i livet.

Samma sommar, 1890, började Lindgren med fast arbete vid hamnen. Han får själv ordet: »Från 90 till 03, i 13 år, till strejken, då jobba ja i ett kör vid Stockholms hamn. Under den tiden bildade vi hamnarbetarfackföreningen, de va 1894. Då vart ja sekreterare i föreningen. 1897

Utanför krogen »Masis Knosis» vid Kocksgatan.

Foto A. Blomberg, omkr. 1900.

vart ja förman där nere, de va hos Dahlquist & Andersson, en mindre firma, men den va bra. Ja jobba mest hos dom hela tiden. Di hade mycke segelskuter. Man kunde få en skuta som man hade göra trettien arbetsdar på me lossning å lastning.

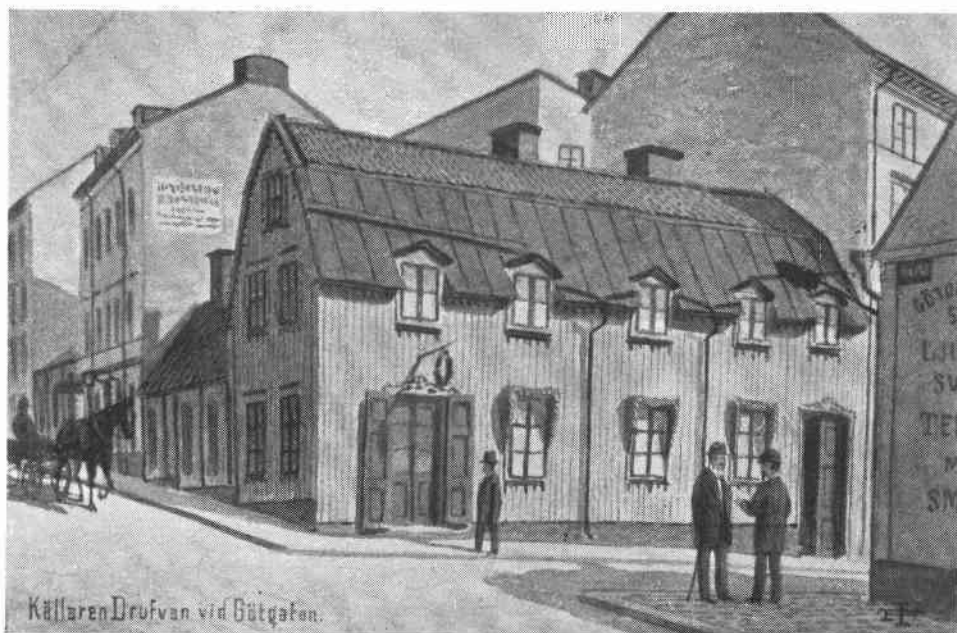
De va Knut Tengdahl å Adolf Engström å Frej Schönbeck å Ferdinand Dahlström å Axel Andersson å Karl Erik Årfelt å Skön Oskar på Vågen å Elis Brehmer å Kalle Wadlund — alla di e döda nu — å så ja, då, de va vi som fick sätta igång maskineriet när de skulle bli förening. Åkardrängen, Wallin, va me också. 1894 å en del å 1895 höllt vi på å organisera. När vi fått in en femti procent å folket då börja vi på me löneförbättringar. Men först fick vi lov å dra folket från krogarna. Herregu — de fanns förman som drog in dom dit å avlöna me flaskan i näven. Di va sämre än folket — såna där jävla avdankade skeppare å styrmän å maskinister å skit, som fått sparken för spriten å tog de här å leva åv.»

När strejken kom 1903, »då sluta ja hos firman för ja ville inte gå som förman för strejkbrytarna». Lindgren hade emellertid hustru och fyra barn att försörja och fick se sig om efter annat arbete. Hans nya verksamhetsområde kanske förvånar, man är inte van att se f. d. djupvattensseglare och stuvärdmän som djurskötare, men från 1903 till 1916 arbetade Lindgren på olika gårdar i stockholmstrakten och fann sig väl

till rätta med förhållandena. Första tjänsten hade han vid Kristineberg, till 1908. Ekonomiskt »va de lika bra som hamnen, å så trygghet. Ve hamnen va de 100:— i mån som förman, å när ja jobba va de efter arbetet man fick.» Avlöningen nu utgick med 80:— i kontanter jämte husrum och naturaförmåner. 1908 kom Lindgren som ladugårdsförman till Tyresö, där han stannade till 1913, då han flyttade till Hanstaviks säteri invid Södertälje, också som ladugårdsförman.

1916 återvände Lindgren till Stockholm och tog tjänst vid Gasverkets nybyggnadsavdelning. Samtidigt rekommenderades han till en portvakts-syssla vid annexet till Grand Hôtel (nuv. K. A. K:s hus), vilken hela familjen hjälptes åt att sköta till allmän belåtenhet. »Men man vart stängd så förbannat för de där portvaktsjobbet så ja härda inte ut längre än två å ett halvt år.» Han flyttade i stället upp till gamla kända trakter på Söder, Hökengsgatan 8. Arbetet vid Gasverket behöll han till 1921, då äldste sonen, Frits, avlöste honom på platsen och Lindgren själv blev försäkringsagent i »De Förenade». När Frits L. sex år senare startade en ved- och stycke godsaffär, sedermera åkerirörelse, ute i Hagalund följde fadern med dit och skötte expeditionsgöromålen. Där stannade han till 1933, då ledgångsreumatismen tills vidare bromsade upp hans verksamhetslust. I själva verket hade Lindgren redan 1925 fått förtidspension för sjukdomens skull. I detta sammanhang kan nämnas, att han var en av initiativtagarna till Folkpensionärernas förening och satt som dess förste ordförande från 1942 till 1944, då han avsåde sig uppdraget.

Vid slutet av 1930-talet debuterade Lindgren som stockholmskildrare. »Å hur de va ja börja — ja de va Ruggar Nannys bror ja träffa på Hötorge — han e torgdragare där — å han sa han skulle te Radiotjänst å prata om arbetare förr i tiden, å så när ja berätta de för Frits hemma så sa han att gå opp te Radiotjänst du me, pappa, du som vet så mycke om gamla Stockholm. De va i februari 1939. Å där tog di mot mej me stora famnen, de va Dyfverman å Forsén, å mitt första föredrag kom ut veckan efter. Sen har ja hålle 22 stycken.» Sedan följde kontakten med kulturhistorikerna, och det dröjde inte länge, förrän man insåg vilken sannskyldig guldgruva Per Ludvig Lindgren var, när det gällde att frammana bilden av ett Stockholm på gränsen mellan småstad och storstad. Hans livliga ingenium har registrerat en mängd intryck inte bara från de många olika arbetsplatserna, utan från snart sagt varje område han kommit i beröring med. Att han också har förmåga att meddela dem, därom vittnar inte minst den stora uppskattning hans föredrag rönt. Han berättar gärna i korthuggna, drastiskt uttrycksfulla satser och på ett personligt sätt, som kan låta såväl sympatier som motsatsen komma i dagen. Hans kommentarer verkar dock alltid dikterade av en sund reflexionsförmåga, framsprungna som de är ur en hjärna, som trots Lindgrens höga ålder inte lämnar något övrigt att önska i tankens klarhet och spänst. Lindgren är förvisso inte mannen att sätta sitt ljus under en skäppa;

Källaren Druvan, Götgatan 65.

Akvarell av F. Isberg.

han är självmedveten och viker inte från sin en gång uttalade åsikt, när han är övertygad om att han har rätt. En sådan rakryggad hållning måste ha varit en utomordentlig tillgång vid hamnarbetarnas organisationsarbete på 1890-talet, och den ger också en prägel av vederhäftighet åt den insats han gjort på sin ålders dagar med stockholmsskildringarna.

Som ovan nämndes, har Lindgrens kunnande utnyttjats på ett flertal områden. Redan 1939 togs han i anspråk av stadsmuseet för diverse smärre uppteckningar, och ett par år senare började professor Sigurd Erixon en stor undersökning av arbetsförhållanden vid Stockholms hamn under 1800-talets senare del, med amanuens Lars Wickström som upptecknare. Materialet ligger ännu under bearbetning och är avsett att utgöra grundval för en sociologisk utredning av hamnarbetarnas levnadsomständigheter, där inte endast de olika arbetsmomenten belyses utan också hemmiljön ingående skildras. I detta sammanhang kan nämnas, att vederbörande på olika sätt sökt kontrollera de erhållna uppgifterna — jämfört meddelanden från samtida arbetsgivare och yrkeskamrater, låtit andra upptecknare ställa motsvarande frågor till Lindgren, etc. — varvid intrycket av verklighetsunderlag i de lindgrenska utsagorna har befasts. Genom professor Erixon har Lindgren också lämnat en detaljrik redogörelse för föräldrahemmet och en hattmakares levnadsförhållanden vid mitten av förra seklet, vilken publicerats i »Notiser från Arbetarnas kultur-

historiska Sällskap 1945», nr 3—4. Denna undersökning avser inte att vara en yrkesbeskrivning, vilket däremot är fallet med de upplysningar om pumpmakare, som Lindgren givit från morfaderns verkstad och som nedskrivits av antikvarie Hans Hansson. Därmed torde dock icke Lindgrens kunnande om levande eller nu utdöda yrken vara uttömt. Som ett kanske mer kuriosabetonat inlägg kan erinras om hans skildring av vedhuggarlaget, mest bestående av dalkarlar, vilka svarade för uppsågning av stockholmarnas bränsleförråd före centralvärmens tidevarv. Senast har Lindgren, också för stadsmuseet, skildrat de olika skolorna på Södermalm, med utgångspunkt från de egna läroanstalterna, »Krubban» vid Katarina kyrkogård, »Malongen» och Katarina elementarskola, där man inte saknar något, från uppgifter om läroböcker och skolsalarnas inredning till personliga värdeomdömen om lärare och lärarinnor.

Ur publik synpunkt kanske tacksammast är berättelserna om »Stockholm för 70 år sen» med beskrivning av andjakt på Fatburssjön, »vargskotten» på Hagbergs krog överst i Fyllbacken och det glada livet på Djurgården, vilket allt Lindgren gjort till föremål för uppskattade utläggningar i radio och press. Detta hans förråd har under 1945 inventerats under huvudrubrikerna Södermalms topografi och krogarna på Söder och i Staden Mellan Broarna. Uppteckningarna omfattar inemot 225 foliosidor och är för Södermalmskvarterens del ännu ej helt slutförda. Hittills har varje hus längs hela Götgatan, från Södermalmstorg ut till Skanstull, beskrivits, liksom kvarteren Schönborg, Pelarbacken Större och Mindre, Kejsaren, Fiskaren Större, Urvädersklippan Större och Mindre, Ormen Större, Ormen, Stadsgården, Järngraven Övre och Nedre, Trehörningen, Fiskarhuset, Glasbruket Östra, Mäster Mikael, Mäster Mikael Större, Häcklefjäll och Häcklefjäll Större, eller med andra ord större delen av Katarina församling väster och norr om kyrkan. Skildringen avser förhållandena på 1870-talet och tar fasta inte bara på bebyggelsen som sådan utan också i möjligaste mån på invånarna, deras miljö i fest och vardag, bostadsvanor etc. Vid uppteckningsarbetet har stadsmuseets rikhaltiga samling av äldre stockholmsfotografier varit till god hjälp, liksom A. R. Lundgrens atlas över Stockholm 1885 (skala 1:3 000), grundad på hos stadens byggnadsnämnd befintliga tomtkartor. Här må dock inskjutas, att upptecknaren, för att icke framsuggerera kanske omedvetet »litterära» utsagor hos berättaren, tagit för princip att låta fotografierna tjäna som illustrationer till redan meddelade minnesbilder och att kartan använts endast »på denna sidan bordet», där upptecknaren följt och kontrollerat Lindgrens vandringar. Beträffande denna kontroll kan redan här sägas, att sagesmannens uppgifter om husens läge och utseende (kartan visar olika färgbeteckningar för sten- och trähus) i övervägande antalet fall överensstämt med kartbilderna. Uppteckningarna har så vitt möjligt nedskrivits med Lindgrens egna ord och uttryck.

När man hör Per Ludvig Lindgren så detaljerat berätta om förhållanden,

Källaren Gröna Jägaren, Sankt Paulsgatan 25.

Foto 1890-talet.

som ligger mer än sjuttio år tillbaka i tiden, inställer sig säkert frågan, om han verkligen kan komma ihåg allt detta? Är det möjligt att efter så lång tid erinra sig antalet bord på Holländarkrogen eller att det var åtta trappsteg upp till apoteket Gripen? Det ligger givetvis i sakens natur, att sådana uppgifter måste tas för vad de är värda, tämligen betydelselösa detaljer. De kan ändå inte allvarligt rubba det förtroende man i stort sett kan hysa för riktigheten i hans utsagor. Helt naturligt måste man räkna med en felprocent, större när det gäller skildringar av detta slag än vid återgivande av moment i ett arbete, som meddelaren ägnat många år av sitt liv och som nöts in så, att de för all framtid står levande för ögonen. Denna felprocent har emellertid, där en första, grövre kontroll lätt kunnat göras (med adresskalendrar och fotografier) visat sig vara mycket obetydlig. En jämförelse med mantalslängderna för åren 1875 och 1878 beträffande några på måfå valda kvarter — Ormen, Ormen Större, Urvädersklippan Mindre och Kejsaren — har givit vid handen, att antalet direkta felsägningar på hyresgästers och butiksägares namn håller sig omkring knappt 5 procent. Flera uppgifter kan inte placeras in i ovannämnda mantalslängder (valda för att motsvara den tid han gick ärenden för fadern) men kan fördenskull inte heller rubriceras som orätta, då de avspeglar förhållanden under följande decennium. I flertalet fall, särskilt när det gäller 1890-talet, har Lindgren också påpekat detta. Man

har givetvis inte rätt att vänta sig en komplett lista på samtliga hyresgäster ens i det hus, där familjen Lindgren själv bott. Namnprocenten ter sig också skäligen blygsam i förhållande till mantalslängderna, men å andra sidan har Lindgren vid endast tre hus i berörda kvarter behövt erkänna, att han inte erinrar sig något om invånarna. Det kanske kan tilläggas, att sagesmannen vid sådana ställen i berättelsen alltid brukar påpeka sin okunnighet och sin ovilja att fantisera.

Lindgrens förmåga att rekapitulera händelser eller frammana bilder från sin barndoms Söder måste sägas höra till det ovanligare slaget. Det får betraktas som en lycklig tillfällighet, att fadern verkade här och hade sin kundkrets i snart sagt hela Katarina församling, ty denna stadsdel har kanske framför andra förändrat utseende under 1900-talet, och de iakttagelser hattmakarsonen gjorde, när han sprang sina ärenden till kunderna, är till god hjälp vid rekonstruktionen av de äldre vyerna. Självfallet måste arkivstudier lägga den exakta grunden vid en sådan rekonstruktion, men genom dessa källforskningskommer man inte åt vad som får anses mest värdefullt i Lindgrens skildringar, det liv som levts inom och utanför husväggarna. Enrumslägenheter med gemensam spis ute i förstugan, där cigarrmakerskor och fläskpackare försökte enas om matlagningstiderna, söndagsförmiddagarna med kortspel på Pelarbacken, torgståndens innehavare och placering på Södra Bantorget, interiörer från Lillienhoffska huset, då fattighus, gymnastiklektionerna i nuvarande stadsmuseet — dessa detaljer kan tjäna som exempel på Lindgrens meddelsamhet med utgångspunkt från söderkåkarna.

Ett intressant »fynd» gjordes i östra hörnet av Västra Kapellgränd och Katarina Högbergsgata. Lindgren får själv berätta: »De fyravåningars stenhuse, som står där nu, byggdes 1885, 84 lag dom grund å schakta. De förutvarande va mycke över 100 år, de revs 83, å de va gammal mossa på stenarna då. De va ett gult tvåvånings stenhuse me brutet tegeltak åt alla håll å två skorstenar, å så va de vindskupor, en åt Kapellgränd och en åt Högbergsgatan. Om de bodde nån där, de vet ja inte, men de va kuper i alla fall. De va ingen fasad åt Kapellgränd, där va terrassering. Huset va som en liten malmgård men de va inte stort, kanske en 10—15 meter långt. Åt Högbergsgatan va de sex fönster. Först två närmast åt Kapellgränd, sen kom porten, å så va de fyra till. Fönsterluckor fanns de inte. När man kom in genom dörren från gatan, va de en gång rakt igenom huse, man kunde gå ut på gården där. Sen te vänster va de fyra rum i fil, man kunde se ända in i de bortersta rumme, de va sängkammare, förresten, genom dörrarna. Köke låg te höger, på andra sidan farstun, inåt gården. De va jäkligt fina målningar i taken i rummen, eller de va förresten på friser alldeles under take. De va avmålat jaktmotiv, Dianas intåg eller va fan di sa. Så va de rosetter i taken å gips. De va lika vackra rum däröppe. Å på dörren te gatan va de rokokomönster.

När man kom in genom inkörsporten te gården, den låg alldeles breve huse, åt Kapellgränd till, så va de terrassering till höger. Den va väl två meter hög där borta vi gatan. Sen sjönk den, eller de va de att gården slutta oppåt, så den mötte terrasseringen längst in. På den där terrassen va de trögård. Den va inte bred, de va väl bara en fem meter eller så bort te Kapellgränd, där va de plank, å sen sträckte den sej kanske 15 meter oppåt. Den hade vatt större förut, sa pappa, inåt gården. Mitt på terrasseringen va de en uppgång, de va nåra trappsteg inne i muren, å så kom man opp. Där inne va de en sanngång rakt fram, å så gångar åt siderna. Mitt framför trappan stog en paviljong, de va inge lusthus, bara en åttkanti paviljong me tak å åtta pelare som bar opp de. De va bänkar, di va fasta i pelarna, å så ett bord i mitten. Å framför den där paviljongen stog de fyra fruktträn, alldeles där gångarna möttes. Di hade inga gräsmatter men de va blomsterrabatter i masser, å vinbärsbuskar. Rotfrukter eller nåt sånt odla di inte, de va bara blommer, å så di där härbuskarna. Å ovanför terrassmuren va de staket, ett grönt spjälstaket, å vi trappan va de grind.

Gården va nog en 15—20 meter som trögårn. Den va stenlagd me kullersten. Mittpå stog en flaggstång. Brunnen hade di tage bort, men den hade stagi i mitten på gårn, sa dom. På andra sidan (parallellt med Högbergsgatan) lå uthusen. Di va rödmålade å av trä. Di va inte timrade, bara åv ribbor, å me sluttande tak åv tegel. I samma fil va dassen, men först va de vebodar, sen nå varuskjul, å så fyra dass. Ett va för herrskape i var våning, å ett för tjänstefolke. På bägge sidor om dörren te varuskjule stog de ett par gardister i grenadjäruniform, di stog me gevär för fot å me bajonett på. Di va skurna i trä å målade, byxorna va röa å rockarna blå med blanka knappar. Så hade di styva kragar, å plym i mösserna. Tvärs över kroppen va de bandolär på dom.»

Huruvida detta, efter vad förf. kunnat utröna, hittills bortglömda, vackra borgarhus verkligen haft det ovan beskrivna utseendet, har inte källkritiskt kunnat fastslås. Uppgifterna om ägaren 1875, färgaren Crasselt (eller rättare detta år hans änka) stämmer med de av Lindgren lämnade upplysningarna. Undersökningar i byggnadsnämndens arkiv har här, liksom i de flesta fall, utfallit negativt. Det enda som säkert kan bestämmas är att byggnadstillstånd för det nuvarande stenhuset beviljades 1882 och att rivningen av det ovan beskrivna bör ha satts i gång senast följande år, som Lindgren också mycket riktigt uppger.

Inventeringen av näringsställena har resulterat i att Lindgren visat sig komma ihåg inte mindre än 54 krogar på Södermalm och 15 i Staden Mellan Broarna. Deras läge, utseende, skyltar etc. har mer eller mindre ingående beskrivits, och skildringarna har fått en speciell färg genom karaktéristiken på de olika ställenas stamkunder, från mer ansedda borgare på »Solen» vid Sankt Paulsgatan till den något enkla publiken på »Flugmötet» i Gamla stan. Kontrollen av uppgifternas trovärdighet är här svårare att

utföra, men stickprov i överståthållarämbetets utskänkningsdiarier för 1870-talet har visat, att krogarnas lägen stämmer förbluffande väl med Lindgrens utsagor. Krogrättigheterna får i diariet sökas under respektive innehavares namn (krognamnen anges aldrig), och då tonåringen förklarligt nog endast kunde känna till namnen på ett begränsat antal krögare, inskränkes ytterligare möjligheterna till kontroll. Av 13 krogar har Lindgren emellertid lämnat fel adress på endast tvenne, i det han placerat »Luftseglaren» vid Pilgatan 31 i stället för 29 och »Romdahls krog» i Götgatan 3 i stället för Götgatan 5. Styrkt av en sådan tillförlitlighet vill man inte gärna betvivla riktigheten i den krogbild, som sammanställts av notiser från samtliga de skildrade krogarna, och som, då utseendet varit ganska enhetligt, får en allmängiltig prägel. Några som helst tamburer eller ens förstugor fanns aldrig, man kom direkt in på krogen från gatan. Mössan fick man lägga bredvid sig på bordet, eller också fanns det kanske en klädhängare bredvid på väggen att hänga den på. Torkmattor såg man sällan. Golven bestod av vanliga golvplankor, på något enstaka ställe (»Kyrkan» och Stadsgården 20) av sten, ingenstans jordgolv. Överallt — till »göteborgssystemets» tillkomst 1877 — var kroggolven beströdda med sågspån. På riktiga »syltor» fick det ligga veckan ut och byttes i samband med en mer eller mindre noggrann städning om måndagarna — vanligen tingades en skurgumma för det — men i allmänhet förnyades nog golvbeläggningen oftare, åtminstone ett par gånger i veckan. Sågspån hade man om jularna också, en- eller granris ströddes aldrig på golven. Däremot brukade man alltid göra julfint med gran och ljus på borden, och till midsomrarna lövades krogarna.

Väggarna var antingen vitkalkade, limstrukna eller oljemålade i någon gulgrå eller brunaktig ton. Tapeter förekom aldrig. Tavlor eller andra väggprydnader var sällsynta, men kunde finnas här och där. »Judens krog» i Gamla stan hade två stora oljetryck med sjömotiv. Däremot hade man mest överallt en väggklocka. Fönstren hade överlag innanfönster. Gardiner förekom inte annat än korta gardinkappor upptill, vanligen i någon gulbrun färgton. Belysningen utgjordes överallt av gasljus. En ljusarm brukade finnas över disken, en eller flera andra på lämpligt ställe i lokalen. Några strålande ljushav kunde man dock inte tala om. Före 1869, när gasen kom, användes fotogenlampor. På alla krogar hade man kamin, som eldades med stenkol eller ved. Kakelugnar brukades inte. För värmens skull lät man rökgången gå i några slingor längs ena väggen. En del gubbar brukade gå in på krogen för att värma sig om vintrarna, i brist på senare tiders värmestugor. Det gick för sig att sitta där utan att vare sig äta eller dricka. Toiletter fanns aldrig inomhus.

Möblemanget var i stort sett lika på alla krogar. Stolar och bord hade gjorts med tanke på att stå rycken för påfrestningar, som kunde bli stora när armbrytningen eller slagsmålen kom i gång. Stolarna hade en enkel fyrkantig sittbräda, fyra grova, raka ben och ett cirka 30—40

en högt ryggstöd, bestående av en ribba upptill och nedtill. Stolsbenen saknade slår.

Borden var cirka en meter långa och ungefär 70 cm breda. Liksom stolarna var de gjorda av furu, gulmålade — den gula färgen var förhärskande på alla krogar — eller eventuellt målade i imitation av ådrad ek. Vid varje bord stod fyra stolar, en vid var sida. Linnedukar eller ens vaxduk förekom aldrig. Askkoppar var en okänd lyx. Stod det någonstans en blomkruka på något bord, fick denna tjäna som askkopp.

Den viktigaste möbeln på krogen, och den som vanligen dominerade rummet, var krogdisken. Den brukade vara ungefär meterhög, helt inklädd med trä på tre sidor och gulmålad. Bakåt var den öppen och inuti fanns hyllor. Där brukade krögaren ha bröd och bayerskt öl stående. Ovanpå var disken zinkklädd och hade en några centimeter hög kant. När krögaren slog upp suparna, höll han sig alltid över en spillbricka, också av zink och cirka 50×60 cm i storlek. Denna var dubbelbottnad, med hål i övre skivan, så att eventuell spillvara inte skulle gå förlorad. Brännvinet fick en besk smak av zinken, men ratades inte utan såldes på nytt som »besk» tillsatt med något malört. Efter göteborgssystemets tillkomst stoppades den trafiken.

På spillbrickan hade krögaren alltid brännvinsglaset stående. Någon diskning av dem förekom inte. »Jag såg då aldrig att di diska supglaset nån gång, di vände dom bara på brickan. Allti vart de lite mer spillvara», säger Lindgren. Efter göteborgssystemets tid blev det emellertid bättre med rengöringen. Ölglasen stod också på disken. Krögaren hade en balja att skölja dem uti, »men hade di tid å torka dom så var de bra». På disken stod vidare den obligatoriska korgen med hårt bröd, brutet i små bitar, högst så stora som en femöring. Detta tilltugg fick man gratis. Annat tilltugg fanns här också: på en bricka brukade krögaren ha assietter med sillbitar, halstrad salt strömming, rödbetor, gurkor etc. Sillbitarna kostade tre öre stycket, strömmingen likaså, och en rödbetsskiva eller gurkbit tog man ett öre stycket för. I stort sett var det samma pris på alla krogar i Stockholm.

Bakom disken stod, uppallat på bockar, ett stort brännvinsfat rakt upp och ned. Det rymde 300 à 400 liter, och när brännvinet levererades, tömdes kaggarna direkt i fatet. Staven sköt upp något upptill, botten var litet konisk, och det hela verkade som en tratt. Tunnan var oljemålad, själva »tratten» vanligen vit inuti, i övrigt gulmålad med svarta band. Längst ned satt kranen, varur man tappade på flaskorna. En del krogar — L. minns med säkerhet fyra: »Luftseglaren», Mellströmskans »Vindruvan», »Ankaret» och »Lejonet» — sålde brännvin också stop och kannvis, och deras brännvinsfat hade därför en större kran ovanför. På golvet nedanför kranen stod en spillkopp, vanligtvis vit inuti och gulmålad utanpå.

Krogarnas brännvinsflaskor rymde cirka 2 liter eller 35 à 40 supar.

I genomskärning var formen rektangulär med avrundade hörn. På mitten fanns en från botten till halsen gående inbuktning på bägge sidor för att ge fäste för fingrarna. Flaskorna var gjorda av vanligt vitt glas utan ut-sirningar. I korken satt en metallpip, så att krögaren kunde hålla upp utan att riskera att spilla. Han hade två flaskor stående på disken. Serveringsflickorna hade också var sin liknande flaska. De fick redovisa till krögaren för antalet sålda flaskor brännvin. När de sålt en flaska, fick de betala för så många supar som flaskan skulle rymma, innan krögaren gav dem en ny. Genom att slå i suparna snålt kunde de göra sig extra-förtjänster — »och förresten, var de så di kunde så försökte di allt skoja krögaren me. Di var ju avlönade, men nog stal di en hel del i alla fall. Constance hade 3,000: — på banken när hon gifte sig med bror min.» Pengarna förvarades i en låda i disken. Serveringsflickorna brukade stoppa ner betalningen i förklädesfickan, portmonnäer användes inte. Någon krog med uppässningen rekryterad från något bestämt landskap i Sverige fanns inte. Tjänstefolket fick man genom särskilda kommissionsbyråer, Tillmans eller Aronssons, såvida inte de kom själva och sökte arbete. Någon enhetlig arbetsdräkt fanns inte, flickorna hade vanliga kjolar och blusar, i allmänhet mörka. Däremot hade alla stora förkläden av något blått tyg med två stora fickor framtill. Vanligen brukade krögaren hålla uppässerskorna med dessa förkläden.

Dagens rätter noterades på »mattavlan», som hade sin plats antingen innanför dörren eller i en ställning på krogdisken. Tavlan, cirka 50 × 80 cm, var svartmålad med röda linjer och till höger två kolumner för prisen. »Där skrev krögaren upp med krita vad di hade för mat. Förrätterna stog först, och sedan suparmaten.» Kom man in för att äta, beställde man vanligen vad man ville ha vid disken och väntade sedan vid sitt bord, tills uppässerskan kom med maten. Vanligen brukade de vilja ha betalningen när de serverade, såvida gästen inte var igenkänd. Varje flicka hade sina bestämda bord. Av maträtter var ärter och fläsk och pannkaka obligatoriskt på torsdagarna, liksom den salta sillen om måndagsmorgnarna. Maten bestod för övrigt av vanlig husmanskost. En stor portion kallops kostade 35 öre, en biff lika mycket — liksom kallopsen av hästkött —, en fläskkotlett 40 öre, allt med potatis till. Soppa kostade vanligen 10 öre tallriken. Som tilltugg till supen framme vid disken tog man ofta smörgås, 10 öre kostade ett helt franskt bröd med pålägg. Krögaren skar brödet mitt itu, bredde smör på ena halvan, lade på skinka, salt kött, stekt strömming, ost eller vad man begärde, och serverade smörgåsen med den torra halvan överst. En »klihat» (skräddkaka) med smör och pålägg kostade 15 öre. Lika allmänt och omtyckt som vanligt smör var istersmör, som krögarna själva brukade laga till. Receptet var ister och lök, som smältes samman och smaksattes med peppar. — Skulle man ut på någon utflykt, var det vanligt att gå in på krogen och köpa smörgåsar till matsäck.

De vanligaste dryckerna på krogen var naturligtvis brännvin — Reimersholms Kron — och öl. Av ölsorterna gick utan tvekan lagerölet mest. Det kostade på krogarna 10 öre flaskan. Vidare fanns pilsner — 15 öre — och Erlangeröl, bockbier och franciskaner, som var starkare och dyrare sorter. Svagare var iskällardrickat och svenskölet, det senare ett gott dricka från Bjurholms bryggeri. »Å så hade vi pilsnerdricka, de va sånt som godtemplarna fick dricka. De kosta 12 öre, å de va då tusan så mycke bättre än våran pilsner nu.» — Vin fanns men beställdes sällan, och punsch, konjak, whisky, rom och genever serverades också, kanske något oftare. Punschen kostade på 1880-talet en krona helbuteljen, och ett vanligt nubbeglas med konjak, rom, holländsk genever etc. tog de 16 öre för. Svagdricka kunde man få, en stor mugg kostade 5 öre.

Alla krogar höll öppet mellan kl. 6 och 22 om vardagarna. Vissa öppnade ännu tidigare, »Halta Lottas» krog redan kl. 4, likaså »Furstens» på Götgatan. Stadsgårdens och Österlånggatans samt en del av Götgatans krogar öppnade kl. 5 för att ge hamnarbetarna och åkardrängarna möjlighet att få sig något till livs, innan de började sitt arbete. Om söndagarna höll krogarna öppet mellan 8 och 11 och 13 och 18, vissa till kl. 20. Efter göteborgssystemets tid öppnades inte förrän efter gudstjänsttid, eller kl. 13, och stängdes kl. 18 eller 20. Huruvida man skulle ha öppet två timmar längre eller ej avgjorde turen, det gick nämligen i tur och ordning. Vid helgerna — utom påsken — var krogarna stängda. Juldagen och pingstdagen var det stängt, likaså på en del ställen annandag jul och annandag pingst. Midsommardagen höll ingen krog öppet. Angående öppethållandet under göteborgssystemets tid (se nedan) kan nämnas, att krogen var tillgänglig 8—21 om vardagarna och 13—14 sön- och helgdagar. Här har Lindgren tydligen gjort sig skyldig till ett minnesfel. Före 1880-talet brukade en del krögare ta hela personalen med sig på utflykt. Ofta slog sig flera krögare samman om en båt, man hyrde t. ex. en av Transportbolagets eller »Bångens» bogserbåtar, och färden ställdes antingen inåt Mälaren eller utåt Saltsjön. De vanligaste utflyktsmålen var Lilla och Stora Essingen, öarna Fläsket och Limpan i Mälaren, österut Valdemarsudde, Frisens park, Fjäderholmarna, Brevik och Gåshaga på Lidingö, Nyckelviken, Hästholmen eller Vaxholm. Höll man sig i Hammarby sjö, tog man land vid Nackanäs eller Sickla.

De flesta krogar med matservering hade ett särskilt rum, »gästrummet», för litet bättre publik. Vanligen låg detta helt skilt från krogen, utan genomgång. Här inne brukade man hålla snyggare än på krogen. Även om mattor saknades på golven, hade de i allmänhet inte sågsån — på »Ekorrens» gästrum fanns det dock. Möblerna, visserligen av samma enkla typ som förut beskrivits, var smäckrare och något mera eleganta. Soffor eller stoppade stolar hörde dock hemma på ännu bättre ställen, här fanns de inte. Innanför dörren kunde det stå ett klädställ för ytterkläderna, och väggarna såg annars ut som på krogen. Tapeter kommer

L. bara ihåg från »Mässingsstången». Åtminstone på de bättre ställena fick matgästerna duk på borden, och krogarnas mattavla var här ersatt med en av krögaren skriven matsedel — vanligen i ett exemplar —, som låg på disken. Denna disk var oftast mindre än krogsen, ibland endast en skänk för koppar och glas. Man gick inte heller in i gästrummet för att ta en nubbe enbart, det serverades inte här, utan man fick i så fall ta åtminstone en smörgås eller smörgåsbordet. I senare fallet följde för övrigt spriten med gratis. Ett smörgåsbord utan vidare spisning kostade vanligen 75 öre, och då serverades i särskilt graderade karaffiner — ett streck för varje nubbe — tre supar. Drack man inte alla, fick man avdrag för det resterande. »Men de va ju en del, som kunde va så fulla å fan så di hällde i ättika i karaffinerna å lämna tebaks dem . . .» På källare och de finaste gästrummen stod en kantin med fyra sorters brännvin på smörgåsbordet till allmänt bruk, vanligen OP, Kron, Aalborgs och genever.

Alla gästrum hade välförsedda smörgåsbord. »Här fanns allting man kunde tänka sig — assietter med sill å sardiner, ost, korv, lax, ål, skinka å salt kött, sylta, kaviar, stekt strömming, köttbullar, omeletter, de va då ingen brist på maten.» Annars serverades samma rätter som på krogen till kanske en 5- eller 10-öring högre pris. En förstklassig sexa kostade överallt på gästrummen 1: 25. Då fick man smörgåsbordet framdukat och till det en karaffin, som rymde tre supar. För det mesta var varmrätten »femöring» med stekt potatis; till sexan fick man inte beställa efter matsedeln. Efterrätt och kaffe hörde inte till. Åt man frukost eller middag, beställde man efter matsedeln och hade då rätt att äta av det stora smörgåsbordet. Med förrätt och efterrätt brukade en sådan middag gå på ungefär 1: 50, och i priset ingick då tre nubbar. Men all annan dryckjom, lager eller pilsner — för det mesta drack man lager, pilsnern hade inte riktigt kommit på modet på 1870-talet — och kaffe fick betalas extra. En flaska lager kostade 15 eller 20 öre, kaffe 10 öre. På gästrummen serverades för övrigt alla sorters drycker, från brännvin till champagne.

»De första man fick ögonå på när man kom in på krogen var de, att de satt en hoper fyllbultar vid borden, de var de första man såg. De andra man tänkte på, de var att de var en jävla trängsel vid disken. Där var åkardrängar med hästskit långt upp på knäna, å skomakare, svarta och skitiga å snusen rann kring käften på dom, å vita å mjöliga bagargesällar, så fort di vände sej så vart de vita visitkort på dom som stog intill. De här var på 70-talet. Sen i början på 80-talet, 81 eller 82, när göteborgssystemet vart (1877), blev de ju lite mer ordning. Då fick di inte köpa brännvin efter kl. sex på lördagskvällen å ända till måndagsmorrn utan att köpa smörgås för tie öre. Men de var inte alla som gjorde de, utan di var så fulla å fan så di köpte fem franska brön, di kosta 2 öre st., eller två 5-öres klitrisor, då hade di ju maten samtidigt. De var inte sagt att de skulle va smör på brödet. Så bagarna var glada,

di fick sälja å helvete. Sen vart de kontroll på maten, dom hade sysslomän ute från hälsovårdsnämnden som syna. Inte visste krögarna när di kom, å inte hur dom såg ut, di kom å beställde mat som vanligt folk, å när di fick maten så tog di upp en skål och hiva ner den i å gav sej iväg. Sen fick krögarna varning om maten inte var som den skulle. Så på så sätt var systemet ju bra.

De var mycket krogkypare då när göteborgssystemet kom, å när di såg att en gubbe var för full, så gav di honom inte mer. Å var de så att di var så fulla så di ragla in, så fick di ge sej iväg ut igen. De var krogkyparna fina på, å få ut dom. Men di hade inga utkastare. De är ett senare tiders satans påfund. Före göteborgssystemet fick di dricka hur mycket di ville, de tjäna ju bara krögarn på. Då var krögarnas glanstid, den tog slut nu på 80-talet. Förr fick di köpa och sälja sina krogar med rättigheterna, hur di ville, men nu när göteborgssystemet vart så inlöstes rättigheterna å krogarna me hela inredningen av dom å sen avlönades krögarna. Krögarna hade bara maten, men all sprit fick di köpa från Reimersholm, för den fabriken hade systemet köpt. Jag tror visst systemet hade ölet också.»

Att Lindgren på tal om göteborgssystemet gör sig skyldig till feldatering är förlåtligt. Detta system, som i Stockholm debuterade 1 oktober 1877 under namn av Stockholms utskänkningsbolag, tillkom i nykterhetsfrämjande syfte och innebar, att alla krogrättigheter inlöstes av ett bolag, vars vinst huvudsakligen skulle gå till socialt allmännyttiga ändamål. Som Lindgren mycket riktigt säger, blev nu krögarna, liksom personalen, avlönade (och fick dessutom fri bostad) som kompensation för utebliven vinst på spritförsäljningen. Däremot fick de fritt förfoga över inkomsten av mat- och även ölservering.

»En annan sak som de vart ändring på så var de suparna. Förut så fanns de tre sorters supar, de var en stor sup, den rymde väl en 6, 7 centiliter å kosta 8 öre, så var de en randig, den rymde litet mindre å kosta 6, å så små supar, de rymde väl inte fullt så mycke som man får på andraklass krogarna nu, dom tog di 4 öre för, å då kunde det vara olika slags glas på varje krog, men nu införde göteborgssystemet samma slag överallt. Det var bara en storlek på dom, dom rymde väl ungefär 5, 6 centiliter, å di kosta 8 öre.

Nu ska en inte tro att de va sig precis lika på alla krogar. En del kroglokaler var de trevnad på, i Gamla stan va de 'Stjärnan', där gick de ju så mycke sjöfolk så de va trevligt för de. Hos Mellströmskan på Götgatan var de trevnad också — utom på måndarna, för då gick gesällerna på byn, ja di kunde gå på tisdarna me, för den delen, då var de ett jävla liv. De va skojigt ska ja säja, när gubbarna satt å pinka på sej så de rann om stolarna... Men di va trevliga di där krogarna för di höllt så städat å snyggt å kunde ha lite blommor på borden nån gång. 'Stjärnmor' gick ut å prata me gästerna, di hon kände igen, å tog hand om dom,

klockskojare å bondtjuvar å horor om vartannat. Till jularna bjöd en del krogar, de va fru Boman på Fläskoset, å Bergström i Basarn på Hantverkargatan, di ställde till fest för stamkunder å personal. Ja va me å spela på en, herregu va mat å dryck å dans de var. Så fick di julklappar, de va på julaftonskväll de här, sen krogen va stängd. De var under göteborgssystemets tid, men de levde kvar sen förut. — De var ju en och annan krog till som kunde ha lite blommor. På Gröna Jägarn bruka de allti stå en bukett på huvudbordet, och på Hamburg hade di lite blommor på disken. Krögarkaringen på Förgyllda Sängen fick visst buketter å nån trädgårdsdräng hos Fribergs, hon hade allti grönt där i alla fall. Annars så verka krogarna ödsliga med bord å stolar. En del gjorde rent varje kväll men hos en sån som Brännpelle och Stjärnan, fast di hade sin goda mat, var de dåligt med rengöringen å sågspånen fick ligga kvar veckan ut. Sen när göteborgssystemet kom så togs ju den där spånen bort å då fick di skura ett par gånger i veckan å sopa golven varenda kväll. Då vart de torkmattor å såna där galler vid dörrarna överallt, å så fick di spottkoppar.

Va di gjorde på krogen, ja för de mesta så slank di ju bara in å fick sej en nubbe. Men de va ju såna jävla latoxar som hängde därinne hela dan me. Di satt å söp å spelte kort å singla slant å fördrev tiden bäst di kunde. Läste tidningar gjorde di kanske — om di kunde — men då fick di ha dom me själva, krögarn höllt inga. Ja de skulle va på gästrummen i så fall, där såg ja verkligen Svenska Dagbladet å Dagens Nyheter ibland. Men de fick ju lov å vara på de bättre då, förstås. — Sen va de en massa bönder som satt å bröt arm å drog fingerkrok om vem som skulle betala brännvinet. Å så va de klockskojarna.

Ibland var de musiker därinne, gubben Zetterman och Lundahl gick å spela. Inte för de va tillåtet, men de va ju ingen som tysta ner dom och polisen gav fan i de. Å krögarn sket väl i de, bara han fick sälja brännvin.

Efter klockan 6 på kvällarna, å efter 8, de berodde ju på när di sluta, var de mest folk på krogarna. Sen var de ju fullt på middarna förstås, mellan 12 å 1, å frukostarna halv 8 var de en hel del där me.

Di gick mycke till apteken på den tiden å köpte dubbla malörtsdroppar å gjorde beskar själva. Brännvinet fick man ju köpa överallt. Di tyckte di var för svaga di som dom hade på krogarna. Tammefan hade inte varenda åkardräng en kvartersbutelj me sej i fickan när han börja jobba. — Så köpte di bluddervin, picardon hette det visst. De höllt 18 % å 25 öre kosta ett kvarter, de såldes i öppna marknan, vartenda magasin hade sånt. Tog di ett kvarter av de å ett par bira så vart di belättna. De smakte körsbär åv'et.»